

MAROTO, J. (Ed.): *La mandíbula de Banyoles en el context dels fòssils humans del pleistocè*, Centre d'investigacions arqueològiques, Girona, Sèrie monogràfica núm. 13, 1993.

Tot i que l'any 1987 vaig temir el goig d'assistir al "Col·loqui Internacional" que va tenir lloc a Banyoles amb motiu del centenari del descobriment de la mandíbula per **Llorenç Roura**, i l'entrega a **Pere Alsius**, qui la va identificar com un fòssil molt antic, al tenir l'actual monografia a les meves mans he sentit un gran plaer, doncs tot i passar cinc anys fins la seva publicació, s'ha assolit un treball, al meu entendre molt important i digne, que exposa tota la problemàtica que aquest fòssil comporta amb una equanimitat exemplar.

Tot seguit passaré a comentar aquest magnífic llibre dirigit per **Julià Maroto**, en el que hi col·laboren un important grup d'especialistes i esmentaré els capítols, encara que de forma molt breu, ja que considero que el llibre s'ha de llegir amb deteniment, perquè degut a la seva concisió no te palla i tot el que s'hi diu és important i ens fa reflexionar sobre la problemàtica d'aquest estudi.

Després de la "justificació" del llibre que fa **Julià Maroto** i d'examinar la magnífica iconografia fotogràfica del fòssil a càrrec del Sr. **Xavier Butinyà**, s'inicia l'estudi científic amb l'introducció dels Srs. **Julià Maroto** i **Narcís Soler**, intitulada, "Antecedents i problemàtica de l'estudi de la mandíbula de Banyoles", on es recullen totes les dades històriques i les vicissituds sofertes en l'estudi del fòssil fins els anys cinquanta. Es confronten amb gran rigor i les corresponents cites bibliogràfiques, les opinions dels diferents estudiosos, els canvis de criteri en la seva interpretació en relació amb les noves troballes de fòssils d'arreu del món. Sembla que només el sexe és inamovible i que l'edat en què va morir es manté entre els 40-50 anys. Pel que fa a la seva tipologia segueixen les discussions: neandertalenc?, preneandertalenc?, *Homo erectus*?, encara que sembla que la segona hipòtesi és la més acceptada.

Pel que fa referència a la seva antiguitat ha predominat la tendència general a modernitzar-la, passant dels 120.000 anys als 80.000 i darrerament als 45.000.

Per últim, esmenten els autors que ha estat poc citada en la literatura tècnica mundial, sembla que en gran part per causa del seu gran desgast dentari.

Al meu entendre, penso, que en aquest aspecte ha seguit les oscil·lacions de la major part dels

fòssils d'hominids i d'homes fòssils actualment coneguts, que han variat força en la seva filiació i molt més el grup dels neandertalencs, que acollien els pre-sapiens, neandertalencs clàssics, neandertaloides, etc., observant-se una tendència franca a la simplificació dels taxons. Avui en dia les discussions filètiques segueixen essent força aferrissades, però no hem d'oblidar que el registre fòssil encara és molt limitat i les restes quasi sempre estan molt malmeses i la major part dels fòssils són mandíbules per llur major resistència al pas del temps.

El capítol dedicat a "l'actuació de Santiago Alcobé" és força interessant, ja que per les seves anotacions podem seguir tot el procés de neteja del travertí que restà inclòs a l'interior de l'arcada mandibular, amb l'enginyós sistema de subjecció ideat pel Sr. **Iglesias**. També són interessants les comparacions que **Alcobé** fa amb els neandertals de la La Chapelle aux-Saints, la Ferrassie i la Quina, així com amb altres homes fòssils i l'estudi del desgast dentari comparant-lo amb algunes pràctiques culturals dels esquimals assaonant el cuuro.

El relat del desgraciat accident amb fractura, durant l'estudi de la mandíbula a Madrid i la seva restauració, formen part de les moltes incidències sofertes per aquest fòssil.

Els dibuixos, les fotografies d'abans i després de treure el travertí i les antigues radiografies, són d'un interès extraordinari.

L'estudi del "context geològic i cronològic", fet que **Julià Maroto**, i **James L. Bischoff**, basat en la "datación radiométrica de los depósitos cuaternarios de la mandíbula humana de Banyoles", és molt interessant, doncs l'estudi permet adonar-nos de totes les dificultats que comporten les datacions, sobre tot emprant les tècniques radioactives, el C^{14} , Thori i Urani, que permeten concloure que el fòssil, probablement només tingui 45.000 anys o sigui, que estaria en el final de l'època dels neandertals i al principi dels cromanyoides.

Pel que fa referència als "Aspectes sobre l'individu", estudi fet per Pierre-François i Stella Puech, sobre "L'usure des dents de Banyoles", atribueixen el gran desgast als moviments heliocoidals masticatoris portats a l'extrem. Destaca que en els queixals el desgast s'accentua de l'1er al 3er com en els neandertals, però també estan molt desgastats els incisius. Ens fan veure que les estries dentaries són més acusades a la cara vestibular i segueixen amb l'interpretació clàssica de mastegar cuuro com fan els esquimals. Consideren que tenia 40 anys i que era una dona. Pensem que en una dieta molt abun-

dant de peix també justificaria el desgast com en els “Homes de Mungo” d’Anatolia de fa 3000 anys.

Carles Lalueza, Alejandro Pérez-Pérez i Daniel Turbón fan l’“Estudi microscòpic de la dentició de la mandíbula de Banyoles: dieta, desgast, hàbits higiènics i culturals”, valorant les estries vestibulars i linguals vistes amb microscopia electrònica, confirmen que el desgast està en relació directa amb la dieta, però no forçosament per la ingestió de peix, sino per aliments durs, mal cuits o poc netejats.

Tomàs Cortada fa un “estudi comparatiu del desgast dentari de la mandíbula de Banyoles des de la perspectiva de l’anàlisi macroscòpica de les abracions alimentàries” i es refereix a l’alimentació monòtona d’algunes poblacions.

Destaca que a la Mandíbula de Banyoles predominen els moviments de lateralitat i propulsió amb torsió helicoidal del pla d’oclusió.

El seu estudi li fa pensar que a l’alimentació hi havia un predomini de vegetals durs i fibrosos, encara que no exclou l’ingestió abundant de peix.

Carles Lalueza, Alejandro Pérez-Pérez, Eduard Chimenos, Julià Maroto i Daniel Turbón fan un fan un “estudi radiogràfic de la mandíbula de Banyoles: patologies i estat de conservació”, en que les troballes més destacables són la pressència de taurodentisme i de càries, molt infreqüent en aquest període si s’exceptua l’Home de Broken Hill.

Els aspectes filogenètics son tractats per **Marie-Antoniette i Henry de Lumley i Alain Fourneir**, sota el títol de “Les mandíbules de l’Arago et leur comparaison avec des autres mandíbules anténadertaliennes”, fent, segurament l’estudi filètic més important i dient que Banyoles destaca entre els preneandertals, per ésser la mandíbula més petita respecte a Arago XII i Mauer que son les més llargues, Arago II i Mountmarin són mitjanes i Atapuerca, Asyph i Banyoles curtes, degut al dimorfisme sexual, més fort en els pre-neandertals que en els neandertals.

En la “situation de l’home de Banyoles: anténadertalien ou néadertalien? une évaluation métrique de l’arcade dentaire”, **Helga Roth i Christian Simon**, presenten la discussió des de punts de vista mètrics respecte al grup a incloure-la i la consideren com una *Homo erectus* femenina, que tenien les arcades dentàries petites.

Consideren que la discussió sobre la posició filètica de Banyoles no s’ha acabat, encara que pel

seu estil matemàtic estaria més pròxima a l’*Homo erectus* o *pre-neandertaliana*, dintre de la línia neandertaliana.

La cronologia de **Yokohama** de 110.000 anys seria favorable a *erectus*, però la de Maroto-Bischoff de 45.000, seria massa tardana per *erectus*. Insisteix que la morfologia de **Banyoles** és netament d’*erectus* i quadraria a la perfecció amb el dimorfisme sexual si fos femenina.

Florentina Sánchez López ens parla de la “presencia de caràcters autapomòrfics neandertals en la mandíbula de Banyoles”. Basant-se en el mètode taxonòmic de **Hening** conegut com “Sistemàtica Genètica o Cladisme”, valora que les característiques morfològiques, poden ésser degudes a tres causes: 1) superficial o de convergència evolutiva; 2) posició compartida, caràcters plesiomorfes molt antics; 3) caràcters automòrfics.

Destaca que per **Lumley** seria perneandertaliana o del grup que habitava Europa i no es podria classificar entre *erectus* ni neandertals, com passa a Atapuerca, Muontmarin, La Chaise, Fontéchevade, Orgnac, Le Lazaret, Arago, Schanscombe, Ehringdorf, etc. Però viu a l’època en que a Europa només hi han neandertals o els primers *Homo sapiens sapiens* i això dificulta la seva classificació.

Conclueix que podria situar-se en la línia neandertaliana, però amb els caràcters atenuants, propis de la fase final propera a l’*Homo sapiens sapiens*.

El darrer capítol, és el d’**Antonio Rosas Gonzalez**, que parla de: “Las Mandíbulas Humanas de Atapuerca: un planteamiento desde la biología del desarrollo”, en que l’autor planteja la importància dels caràcters epigenètics, que constitueixen un mosaic de possibilitats. Destaca també, que el Paleolític Mitjà és un període de transformacions morfològiques, amb petits paràmetres de creixement.

Després d’haver fet referència a tots els capítols, vull dir, que no em considero personalment capacitat per donar una opinió personal respecte a la Mandíbula de Banyoles, però si que puc parlar en general, ja que en els quasi trenta anys que estic ficat dintre del món de l’antropologia, els criteris han variat molt i són diverses les línies d’investigació i cal pensar que en el futur encara canviaran molts dels criteris, sobre tot quan les restes fòssils siguin més nombroses, doncs de moment, i proporcionalment, el registre fòssil es molt escàs. Possiblement moltes de les diferències que ens sobten, puguin ésser explicades per la variació indivi-

dual, tot i que en el Paleolític, sembla que els grups no estaven gaire barrejats, però avui en dia les variacions individuals en grups tancats poden ésser molt importants. Podem preguntar, fins a quin punt la diferenciació es pot considerar dintre de la normalitat? i quan s'ha de considerar com característiques diferencials? Les "lleis de l'homologia de Cuvier" són molt importants, però penso que no poden explicar-ho tot. Possiblement en comptes de parlar d'*Homo erectus* tindriem de generalitzar més i dir *Homo sapiens anticus*. Queda clar, que tot i els nombrosos estudis a que ha estat sotmesa la Mandíbula de Banyoles, persisteixen nombroses incògnites i segurament encara passarà molt de temps abans de que es puguin aclarir.

Abans de finalitzar vull destacar alguns aspectes de l'obra: En "l'aspecte científic", considero que s'ha assolit un alt nivell científic en totes les col·laboracions; que en general hi ha convergència de criteris amb variacions de matisos i que tothom està d'acord de que encara no s'ha dit l'última paraula. Considero que el llibre omple in buit dintre de l'estudi d'aquest important fòssil. Pel que fa a l'edició cal destacar la qualitat de la impressió que és molt bona; s'han tingut en compte tots els detalls; la lectura és fàcil, tot i que alguns capítols siguin molt tècnics. El plurilingüisme ha estat un encert, català, castellà, francès i anglès. Crec que tots els treballs futurs tindran que fer referència en aquesta important obra.

Domènec Campillo i Valero

PLÁCIDO, D. (Dir.): *Historia Universal*, Editorial Síntesis, Madrid. Coordinación Prehistoria: M. Fernández-Miranda.

Vol 4. Al Oeste del Eden. Las primeras sociedades agrícolas en la Europa Mediterránea. J. Bernabeu, J.E. Aura y E. Badal (1993).

Vol. 5. Los Orígenes de la Civilización. El Calcolítico en el Viejo Mundo. G. Delibes y M. Fernández-Miranda (1993).

Vol. 6. Arqueología de Europa 2250-1200 A.C. Una introducción a la "edad del bronce". V. Lull, P. González Marcen y R. Risch (1992).

Vol. 7. El Bronce Final. M^a. C. Blasco (1993).

Reconstruyendo la prehistoria europea desde el Estado español

Desde el inicio del desarrollo de la investigación académica prehistórica en España, algunos investigadores, particularmente H. Obermaier con "El Hombre Fósil", o P. Bosch Gimpera desde su

primera síntesis sobre "La Arqueología Pre-Romana Hispánica", afrontaron el reto no sólo de ir articulando la reconstrucción del pasado en la Península Ibérica, sino de integrarlo de acuerdo a su importancia dentro de la Prehistoria europea. El Paleolítico Superior cantábrico, el megalitismo o el vaso campaniforme, fueron etapas claves para proponer dicha interacción, y aunque en la actualidad parte de los enfoques difusionistas que caracterizaron algunas de estas propuestas han perdido vigencia, la gran importancia objetiva de dichas manifestaciones se mantiene, tanto a nivel peninsular como visto desde un punto de vista más amplio europeo.

Sin embargo, en las últimas décadas las síntesis de muchos prehistoriadores españoles no ha gozado de una adecuada aceptación, quizás porque sus enfoques se orientaban más hacia la dinámica interna hispana, e incluso desde una óptica difusionista, muchas veces no se ha sabido plantear adecuadamente dicha relación con Europa.

La publicación de una serie de volúmenes específicos sobre la Prehistoria europea por parte de la Editorial Síntesis de Madrid no puede menos que recibirse con satisfacción ya que oportunamente viene a cubrir un serio hueco dentro de la oferta editorial académica en España para algunas asignaturas universitarias de especialidad y permite, en segundo lugar, ofrecer la visión personal de los autores a la reconstrucción del pretérito europeo, dentro del nuevo contexto sociopolítico y profesional en el que comenzamos a movernos, de ahí que nos ha parecido oportuno ofrecer una valoración global de los trabajos que afrontan una lectura de la Prehistoria Reciente en Europa, una vez que se ha completado la publicación de los mismos.

Teniendo en cuenta que la única síntesis actualmente disponible en castellano es la traducción del trabajo de Champion *et al.* (1984/1988), la cual tiene un notable sesgo centroeuropeista por la propia especialización de los autores, recordemos cuantos trabajos aparentemente sobre la totalidad europea suelen cortar sus mapas a la altura de los Pirineos o el Ebro (p.e., Wells, 1984/1988), han conseguido sin duda las mejores síntesis actualmente disponibles sobre el tema, partiendo de la ventaja de disponerse no ya de un volumen unitario, sino de uno concreto para cada periodo temporal objeto de análisis, lo que aporta una notable ayuda a la labor docente.

La subdivisión de los mismos, volúmenes 4-7 de la colección, se ha estructurado teóricamente en Epipaleolítico-Neolítico Medio (Bernabeu, Aura y Badal, 1993), Neolítico Final-Calcolítico Final